

O'ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Madiyeva Zuxra Iskandarbekovna

Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

+998 97 701 50 15

zuxraxon1119@gmail.com

Annotatsiya – Maqolada O'zbekistonda elektron tijoratni boshqarish samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi elektron tijorat bozori dinamikasi bilan uni tartibga soluvchi institutsional muhit o'rtasidagi bog'liqlikni baholash hamda boshqaruv samaradorligini o'lchash va oshirishga qaratilgan mexanizmlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili, Milliy statistika qo'mitasining 2016–2025-yillarga oid rasmiy ma'lumotlari asosida dinamik qatorlar tahlili, o'rtacha yillik o'sish sur'atini hisoblash, tarkibiy va qiyosiy tahlil usullari qo'llanildi. 2020–2024-yillarda qabul qilingan beshta asosiy normativ-huquqiy hujjatdagi normalar tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar toifalariga ajratilib tasniflandi. Natijalar elektron tijorat savdo hajmi 2016-yildagi 6,0 mlrd so'mdan 2025-yilda 31 551,9 mlrd so'mga yetganini, uning chakana savdo aylanmasidagi ulushi 2024-yildagi 3,7 foizdan 2025-yilda 6,5 foizga oshganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, 2022–2024-yillarda o'sish sur'atlari keskin sekinlashgani (o'rtacha yillik 18,2 foiz) hamda 2025-yil bo'yicha rasmiy statistika va vakolatli organ baholari o'rtasida qariyb 39 foizlik tafovut mavjudligi aniqlandi. Bu holat boshqaruv tizimida o'lchov va monitoring mexanizmlari yetarli darajada shakllanmaganidan dalolat beradi. Muhokamada 2025-yildagi keskin o'sishning muayyan qismi xabardor qilish tartibi va alohida bank hisobvaraqlarining joriy etilishi natijasida savdoning rasmiylashuvi bilan izohlanishi mumkinligi asoslandi.

Tadqiqot yakunida elektron tijoratni boshqarishning tashkiliy (vakolatli organ, idoralararo muvofiqlashtirish, subyektlar reyestri, nizolarni onlayn hal etish) va iqtisodiy (soliq, to'lov, logistika, eksport, raqobat) mexanizmlarini yagona tizimga birlashtiruvchi yondashuv hamda boshqaruv samaradorligini baholovchi ko'rsatkichlar tizimi taklif etildi. Taklif etilgan yondashuvdan davlat organlari elektron tijorat siyosatini rejalashtirish, monitoring qilish va uning natijalarini baholashda foydalanishi mumkin.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bozor dinamikasi davrlarini institutsional o'zgarishlar bilan taqqoslash hamda rasmiy va ma'muriy baholar tafovutini boshqaruv samaradorligining alohida ko'rsatkichi sifatida kiritishdan iborat.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, boshqaruv samaradorligi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, raqamli iqtisodiyot, elektron savdo platformasi, institutsional muhit, davlat tomonidan tartibga solish, chakana savdo, statistik monitoring, xabardor qilish tartibi.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi savdo faoliyatining tashkil etilishini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyot bo'yicha tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, internet orqali amalga oshiriladigan faoliyat axborot qidirish, nusxa

ko'paytirish, yetkazib berish, kuzatish va tekshirish bilan bog'liq xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi [10]. Natijada elektron tijorat an'anaviy chakana savdoni to'ldiruvchi kanaldan iqtisodiy o'sishning mustaqil omiliga aylanmoqda. BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) esa raqamli iqtisodiyot afzalliklari mamlakatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida notekis taqsimlanayotganini, bu holat davlat siyosatining faol rolga ehtiyojni kuchaytirayotganini qayd etadi [23].

O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi [2] va "O'zbekiston – 2030" strategiyasi [3] raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik doirasini shakllantirdi. 2022-yilda "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun yangi tahrirda qabul qilindi [1], 2023-yilda esa elektron tijorat sohasini rivojlantirishning 2023–2027-yillarga mo'ljallangan yo'l xaritasi ko'rinishidagi milliy strategiya ishga tushirildi [11]. 2024-yil dekabrda Vazirlar Mahkamasining 885-son qarori bilan elektron tijorat operatorlari faoliyatini xabardor qilish tartibida amalga oshirish, alohida bank hisobvaraqlaridan foydalanish va subyektlar reyestrini yuritish kabi yangi tashkiliy-iqtisodiy talablar belgilandi [5]. Talab tomonida ham qulay shart-sharoit mavjud: 2025-yil oxirida mamlakatda 33,1 mln internet foydalanuvchisi bo'lib, aholining 89 foizi onlayn muhitda ekani qayd etilgan [8].

Biroq bozorning tez o'sishi boshqaruv tizimining samarali ekanini avtomatik ravishda anglatmaydi. Amaliyotda elektron tijoratni tartibga solish vakolatlari bir necha idora o'rtasida taqsimlangan, sohani o'lchashning yagona metodologiyasi shakllanmagan, turli manbalardagi ko'rsatkichlar bir-biridan sezilarli farq qiladi [7]. Shu sababli ilmiy muammo quyidagicha ifodalanadi: elektron tijoratni rivojlantirish omillari mahalliy adabiyotlarda keng o'rganilgan bo'lsa-da, boshqaruv samaradorligini o'lchash va uni oshiruvchi tashkiliy hamda iqtisodiy mexanizmlarni yagona tizim sifatida qarash masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – O'zbekistonda elektron tijorat bozori dinamikasi va institutsional muhit o'rtasidagi bog'liqlikni baholash asosida boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar tizimini va ularni baholovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqishdan iborat. Maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: elektron tijoratni boshqarishning nazariy asoslarini tizimlashtirish; 2016–2025-yillardagi bozor dinamikasi va uning chakana savdodagi ulushini hisoblash; amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan mexanizmlarni tasniflash; boshqaruv samaradorligini baholash ko'rsatkichlari tizimini taklif etish.

Tadqiqot obyekti – O'zbekiston Respublikasining elektron tijorat bozori va uni tartibga soluvchi davlat boshqaruvi tizimi. Tadqiqot predmeti – elektron tijoratni boshqarish jarayonida yuzaga keladigan tashkiliy-iqtisodiy munosabatlar. Gipoteza: elektron tijorat bozori dinamikasidagi keskin burilishlar asosan institutsional o'zgarishlar bilan bog'liq, boshqaruv samaradorligini oshirish esa, eng avvalo, o'lchov va monitoring mexanizmlarini takomillashtirishni talab etadi. Ilmiy yangiligi bozor dinamikasi davrlarini institutsional o'zgarishlar bilan taqqoslash asosida elektron tijoratni boshqarishning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarini birlashtiruvchi yondashuv hamda rasmiy va ma'muriy baholar tafovutini hisobga oluvchi

samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqilganidan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron tijoratga oid adabiyotlarni uchta asosiy yo'nalishga ajratish mumkin: sohaning iqtisodiy-nazariy asoslari, raqamli platformalar va ularni boshqarish muammolari hamda milliy sharoitda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha amaliy tadqiqotlar.

Nazariy asoslar. E. Turban va hammualliflar elektron tijoratni axborot tizimlari va kompyuter tarmoqlari yordamida tovarlar, xizmatlar va axborotni sotib olish, sotish va almashish jarayoni sifatida ta'riflab, uni boshqaruv nuqtayi nazaridan o'rganish zarurligini asoslaydi [22]. A. Goldfarb va C. Tucker esa elektron tijoratning iqtisodiy mohiyatini raqamli texnologiyalar tufayli kamayadigan besh turdagi xarajat orqali tushuntiradi [10]. Bu yondashuv elektron tijorat samaradorligini bozor ishtirokchilari darajasida izohlaydi, ammo davlat boshqaruvining rolini alohida ko'rib chiqmaydi. Mazkur bo'shliqni institutsional nazariya to'ldiradi: D. North institutlarni jamiyatdagi "o'yin qoidalari" sifatida ta'riflab, ularning sifati tranzaksiya xarajatlari darajasini va pirovardida iqtisodiy natijalarni belgilashini ko'rsatadi [15]. Elektron tijoratda sotuvchi va xaridor bir-birini ko'rmagani sababli ishonchni ta'minlovchi institutlar (shartnoma huquqi, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, nizolarni hal etish) alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, elektron tijoratni boshqarish samaradorligini institutlarning tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish qobiliyati orqali baholash mumkin.

Raqamli platformalar va ularni boshqarish. G. Parker, M. Van Alstyne va S. Choudary platformalarni tarmoq samaralari asosida qiymat yaratuvchi ekotizimlar sifatida tahlil qilib, platforma ichki boshqaruvi (qoidalar, kirish shartlari, reyting tizimlari) ishtirokchilar xulq-atvorini tartibga solishning samarali vositasi ekanini ta'kidlaydi [20]. M. Cusumano, A. Gawer va D. Yoffie ham platformalar biznesi uchun o'z-o'zini tartibga solish va davlat tomonidan tartibga solish o'rtasidagi muvozanat muhimligini qayd etadi [6]. L. Khan esa bu optimistik qarashga tanqidiy yondashib, yirik platformalarda bozor kuchi to'planishi an'anaviy raqobat siyosati vositalari bilan yetarlicha nazorat qilinmasligini isbotlaydi [13]. Mazkur bahs O'zbekiston uchun ham dolzarb: milliy bozorda marketpleys, to'lov va logistika xizmatlarini birlashtirgan ekotizimlar shakllanmoqda [7], demak, davlat boshqaruvi faqat bozorni rag'batlantirish bilan cheklanib qolmasdan, raqobat muhitini monitoring qilish funksiyasini ham bajarishi lozim.

Xalqaro tashkilotlar yondashuvi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) elektron tijoratni rivojlantirishda ishonch, infratuzilma, ko'nikmalar va raqobat masalalarini qamrab oluvchi yaxlit davlat siyosati zarurligini, shuningdek, elektron tijoratni statistik o'lchashdagi muammolarni alohida ta'kidlaydi [16]. UNCTAD raqamli tafovutni qisqartirish va raqamli iqtisodiyot bo'yicha ishonchli statistika tizimini shakllantirishni rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ustuvor vazifa sifatida ko'rsatadi [23]. Jahon banki mutaxassislari esa O'zbekistonning 2023–2027-yillarga mo'ljallangan elektron tijorat strategiyasi soliq va tartibga solish muhitini isloh qilishga, jumladan, qo'shilgan qiymat solig'ini soddalashtirish, raqamli to'lovlarni rag'batlantirish va kichik biznes uchun talablarni yengillashtirishga qaratilganini qayd

etib, keyingi bosqichda mintaqaviy integratsiya muhimligini ta'kidlaydi [24]. Xalqaro yondashuvlarning umumiy jihati shundaki, ular boshqaruv samaradorligini alohida chora-tadbirlar yig'indisi emas, balki muvofiqlashtirilgan tizim sifatida ko'radi.

Milliy tadqiqotlar. S.N. Xamrayeva rivojlangan mamlakatlar va O'zbekistonda elektron savdo ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilib, milliy bozorning rivojlanish xususiyatlarini ochib bergan [25]. M. Khushmurodova va K. Urazov respublikada elektron tijorat rivojlanishining asosiy tendensiyalari va muammolarini tizimlashtirgan [14]. I. Kerimova va Z. Ataniyazova ekspert baholash va omilli tahlil asosida elektron tijoratning muvaffaqiyat omillarini aniqlab, axborot texnologiyalari bilan bir qatorda inson resurslari omilining ahamiyati yuqori ekanini ko'rsatgan hamda mas'ul institutlarga soxta mahsulotlarga oid siyosatni qayta ko'rib chiqishni tavsiya etgan [12]. A. Toshpulatov mamlakatning elektron tijoratni rivojlantirishga tayyorligini baholash uchun kompleks yondashuvni taklif qilgan [21]. N. Daminova esa 2023–2025-yillardagi bozor holatini tahlil qilib, siyosatchilarga elektron tijorat statistikasining qiyoslanuvchanligini oshirish, logistikani standartlashtirish va platformalar raqobatini qo'llab-quvvatlashni tavsiya etgan [7].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, milliy tadqiqotlarning aksariyati bozorning o'sish omillari va muammolarini tavsiflashga qaratilgan, davlat boshqaruvi esa ularda asosan tashqi shart-sharoit sifatida ko'riladi. Xalqaro adabiyotlarda o'lchov muammosi va yaxlit siyosat zarurligi ta'kidlansa-da, bu xulosalar O'zbekistonning 2024–2025-yillardagi institutsional o'zgarishlari misolida sinovdan o'tkazilmagan. Xususan, rasmiy statistika va vakolatli organ baholari o'rtasidagi tafovut hamda 885-son qaror bilan joriy etilgan mexanizmlarning bozor ko'rsatkichlariga ta'siri ilmiy tahlil obyekti bo'lmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni boshqaruv samaradorligini o'lchanadigan ko'rsatkichlar orqali baholash va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni yagona tizimga keltirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot ikkilamchi ma'lumotlarga asoslangan aralash (sifat va miqdoriy) tavsifiy-tahliliy dizayn asosida olib borildi. Bunday dizayn tanlanganiga sabab – elektron tijorat subyektlari bo'yicha mikroma'lumotlar ochiq e'lon qilinmagan, milliy darajada qiyoslanadigan yagona manba esa rasmiy statistika hisoblanadi.

Ma'lumotlar bazasi. Asosiy miqdoriy manba sifatida Milliy statistika qo'mitasining "Elektron tijorat savdo hajmi (yillik)" ko'rsatkichi (kodi 1.07.02.0019) bo'yicha 2016–2025-yillar ma'lumotlari olindi [18]. Chakana savdo tovar aylanmasi 2023-yil uchun Statistika agentligining rasmiy press-relizidan [19], 2024-yil uchun ilmiy nashrda keltirilgan rasmiy ma'lumotdan [7], 2025-yil uchun Milliy statistika qo'mitasining dastlabki ma'lumotlari asosidagi nashrdan [9] olindi. Internet foydalanuvchilari soni DataReportal hisobotidan [8], bozor tuzilmasiga oid ma'lumotlar vakolatli organ va ilmiy nashrlardan [7; 17] olindi. Normativ-huquqiy hujjatlar Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasidan (lex.uz) o'rganildi.

Tahlil bosqichlari. Birinchi bosqichda 2020–2024-yillarda qabul qilingan beshta asosiy normativ-huquqiy hujjat [1–5] kontent-tahlil qilindi va ulardagi normalar "tashkiliy mexanizm" (vakolatlarni taqsimlash, muvofiqlashtirish, ro'yxatga olish,

nazorat) hamda "iqtisodiy mexanizm" (soliq, to'lov, eksport, moliyaviy rag'bat) toifalariga ajratildi. Ikkinchi bosqichda dinamik qatorlar tahlili o'tkazilib, zanjirli o'sish sur'ati va o'rtacha yillik o'sish sur'ati (CAGR) quyidagi formulalar bo'yicha hisoblandi:

$$T_t = (Y_t / Y_{t-1} - 1) \times 100\%, \quad (1)$$

$$CAGR = [(Y_n / Y_0)^{(1/n)} - 1] \times 100\%, \quad (2)$$

bu yerda Y_t – t yildagi elektron tijorat savdo hajmi, Y_0 va Y_n – davrning boshlang'ich va yakuniy qiymatlari, n – yillar soni.

Uchinchi bosqichda tarkibiy tahlil o'tkazildi: elektron tijoratning chakana savdo aylanmasidagi ulushi ($S = E / R \times 100\%$) va chakana savdo o'sishiga qo'shgan marjinal hissasi ($M = \Delta E / \Delta R \times 100\%$) hisoblandi. To'rtinchi bosqichda qiyosiy tahlil yordamida rasmiy statistika (S) va vakolatli organ bahosi (A) o'rtasidagi tafovut ($G = (S - A) / A \times 100\%$) aniqlandi. Beshinchi bosqichda bozor dinamikasi institutsional voqealar xronologiyasi bilan taqqoslanib, davrlashtirildi. Yakuniy bosqichda olingan natijalar sintez qilinib, boshqaruv samaradorligini baholash ko'rsatkichlari tizimi shakllantirildi.

Barcha hisob-kitoblar joriy narxlarda amalga oshirildi, chunki elektron tijorat uchun alohida narx deflyatori e'lon qilinmagan. AQSh dollaridagi qiymat 2025-yilgi o'rtacha rasmiy kurs (12 575,9 so'm) bo'yicha hisoblandi [9]. Hisob-kitoblar Python dasturlash muhitida bajarildi va qo'lda qayta tekshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bozor dinamikasi. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, elektron tijorat savdo hajmi 2016–2025-yillarda qariyb 5 259 barobar oshgan (1-jadval, 1-rasm).

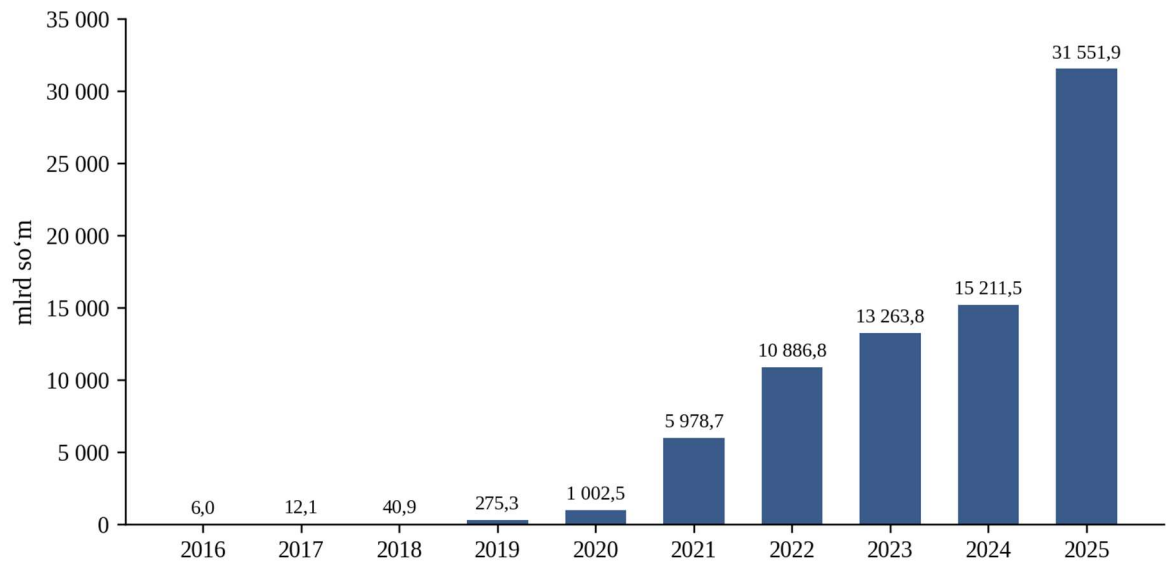
1-jadval.

O'zbekistonda elektron tijorat savdo hajmi dinamikasi, 2016–2025-yillar

Yil	Hajmi, mlrd so'm	Zanjirli o'sish, %	2016-yilga nisbatan, marta
2016	6,0	–	1,0
2017	12,1	101,7	2,0
2018	40,9	238,0	6,8
2019	275,3	573,1	45,9
2020	1 002,5	264,1	167,1
2021	5 978,7	496,4	996,4
2022	10 886,8	82,1	1 814,5
2023	13 263,8	21,8	2 210,6
2024	15 211,5	14,7	2 535,2
2025	31 551,9	107,4	5 258,7

O'sish sur'atlariga ko'ra dinamikada to'rtta davr ajraladi. 2016–2019-yillarda bozor past bazadan shakllangan, yillik hajm 275,3 mlrd so'mdan oshmagan. 2020–2021-yillarda o'sish sur'ati eng yuqori darajaga chiqqan (mos ravishda 264,1 va 496,4 foiz). 2022–2024-yillarda o'sish keskin sekinlashgan: zanjirli o'sish 82,1 foizdan 14,7

foizgacha pasaygan, bu davrdagi oʻrtacha yillik oʻsish surʼati 18,2 foizni tashkil etgan.

1-rasm. Elektron tijorat savdo hajmi, mlrd soʻm (joriy narxlarda)

2025-yilda esa hajm bir yilda 2,07 barobar oshib, 31 551,9 mlrd soʻmga yetgan. 2016–2025-yillar uchun CAGR 159,1 foizni, 2021–2025-yillar uchun 51,6 foizni tashkil qildi. 2025-yilgi hajm oʻrtacha kurs boʻyicha taxminan 2,51 mlrd AQSh dollariga teng.

Chakana savdodagi ulush. Elektron tijoratning chakana savdo aylanmasidagi ulushi 2023-yilda 4,07 foizni, 2024-yilda 3,71 foizni tashkil etgan, 2025-yilda esa 6,54 foizga koʻtarilgan (2-jadval). Demak, 2024-yilda elektron tijorat umumiy chakana savdoga nisbatan sekinroq oʻsgan, 2025-yilda esa vaziyat keskin oʻzgargan.

2-jadval.

Elektron tijoratning chakana savdo aylanmasidagi ulushi

Koʻrsatkich	2023	2024	2025
Elektron tijorat hajmi, mlrd soʻm	13 263,8	15 211,5	31 551,9
Chakana savdo aylanmasi, mlrd soʻm	326 160,1	410 070,0	482 400,0
Elektron tijorat ulushi, %	4,07	3,71	6,54
Chakana savdo oʻsishiga marjinal hissa, %	–	2,3	22,6

Marjinal hissa koʻrsatkichi 2025-yilda chakana savdo aylanmasining nominal oʻsishi (72,3 trln soʻm) ning 22,6 foizi elektron tijorat hissasiga toʻgʻri kelganini koʻrsatadi. Aholining raqamli faolligi nuqtayi nazaridan esa 2025-yilda bitta internet foydalanuvchisiga oʻrtacha 953,2 ming soʻmlik elektron xarid toʻgʻri kelgan.

Maʼlumotlar qiyoslanuvchanligi. Vakolatli organning ommaviy bayonotlarida 2025-yil uchun elektron tijorat hajmi taxminan 22,7 trln soʻm, chakana savdodagi ulushi esa 4,6 foiz deb baholangan [7]. Rasmiy statistika koʻrsatkichi (31,55 trln soʻm) bu bahodan 39,0 foizga yuqori. Shunga oʻxshash farq ulush koʻrsatkichida ham kuzatiladi (6,54 va 4,6 foiz). Statistik koʻrsatkich metamaʼlumotlarida hisoblash metodikasi 2016–2024-yillar uchun ekani qayd etilgan [18].

Bozor tuzilmasi. Vakolatli organ vakilining 2024-yildagi maʼlumotiga koʻra,

mamlakatda 50 dan ortiq marketpleys ro'yxatdan o'tgan, ularning yillik aylanmasi 300 mln AQSh dollarini tashkil etgan [17]. Eng yirik milliy ekotizimlardan birining elektron tijorat segmentida 2024-yil yakunida yalpi tovar aylanmasi 345 mln dollarga, buyurtmalar soni 19 mln taga, sotuvchilar soni qariyb 14 mingga yetgan, buyurtmalarning taxminan 60 foizi hududlar hissasiga to'g'ri kelgan [7].

Institutsional mexanizmlar. Normativ-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili natijalari 3-jadvalda umumlashtirildi.

3-jadval.

Normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar

Hujjat	Tashkiliy mexanizmlar	Iqtisodiy mexanizmlar
PF-6079 (2020) [2]	Raqamli transformatsiyaning strategik doirasi va maqsadli yo'nalishlari	Raqamli infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar
O'RQ-792 (2022) [1]	Elektron tijorat munosabatlarining yangi tahrirdagi huquqiy asosi	Elektron shartnoma va to'lovlarning huquqiy maqomi
Yo'l xaritasi 2023–2027 [11; 24]	Strategiyani amalga oshirishni idoralararo muvofiqlashtirish	QQSni soddalashtirish, raqamli to'lovlarni rag'batlantirish, kichik biznes uchun talablarni yengillashtirish
PQ-381 (2023) [4; 5]	Istiqbolli loyihalar milliy agentligini vakolatli organ etib belgilash	Raqamli xizmatlar iste'molchilari huquqlarini himoya qilish
VMQ-885 (2024) [5]	Xabardor qilish tartibi, subyektlar reyestri, operator sifatida faqat rezident yuridik shaxslar, kuryerlik tartibi, nizolarni onlayn hal etish mexanizmi, hisobot shakllari	Alohida bank hisobvaraqlari, o'zini o'zi band qilganlar daromadini hisobga olish, platformalar orqali eksportni soddalashtirish, xorijiy elektron xizmatlar soliq qamrovini o'rganish

3-jadvaldan ko'rinadiki, 2020–2023-yillardagi hujjatlar asosan strategik va huquqiy doirani shakllantirgan bo'lsa, 885-son qarorda birinchi marta amaliy boshqaruv vositalari – subyektlarni ro'yxatga olish, moliyaviy oqimlarni ajratish va sohani statistik kuzatish talablari – bir vaqtda belgilangan. Qaror bilan xabardor qilish tartibi va alohida bank hisobvaraqlari talabi 2025-yil 1-iyuldan boshlab joriy etilgan, elektron tijorat subyektlari uchun hisobot shakllarini ham shu muddatgacha joriy qilish topshirilgan [5].

Samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi. Tahlil natijalari sintezi asosida boshqaruv samaradorligini baholash uchun besh blokdan iborat ko'rsatkichlar tizimi shakllantirildi (4-jadval). Tizimda mavjud ma'lumotlar bo'yicha 2025-yil uchun bazaviy qiymatlar hisoblandi, ma'lumotlar mavjud bo'lmagan ko'rsatkichlar alohida belgilandi.

4-jadval.

Elektron tijoratni boshqarish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari tizimi

Blok	Ko'rsatkich	Bazaviy qiymat (2025)
Natijaviylik	Elektron tijoratning chakana savdodagi ulushi, %	6,54

Natijaviylik	Bitta internet foydalanuvchisiga to'g'ri keladigan hajm, ming so'm	953,2
Dinamika	Real (deflyatsiyalangan) o'sish sur'ati, %	Hisoblanmaydi (deflyator yo'q)
Shaffoflik	Rasmiy va ma'muriy baholar tafovuti, %	39,0
Institutsional	Reyestrda kiritilgan subyektlar soni va ulushi	E'lon qilinmagan
Ishonch	Onlayn hal etilgan nizolar ulushi va o'rtacha muddati	Mexanizm ishlab chiqilmoqda
Hududiy qamrov	Buyurtmalarda hududlar ulushi, %	≈60 (yirik ekotizim, 2024)
Raqobat	Yetakchi platformalarning bozordagi jamlangan ulushi	E'lon qilinmagan

4-jadvaldagi sakkizta ko'rsatkichdan faqat to'rttasi uchun ochiq ma'lumotlar mavjud, qolgan to'rttasi – institutsional, ishonch va raqobat bloklari bo'yicha rasmiy ma'lumotlar e'lon qilinmagan.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tadqiqot gipotezasini qisman tasdiqlaydi. Bozor dinamikasidagi burilish nuqtalari institutsional o'zgarishlar bilan vaqt jihatidan mos keladi, biroq bu moslik bir xil yo'nalishda emas. 2022-yilda qonunning yangi tahriri qabul qilinganidan keyin o'sish sur'atlari pasaygan. Bu holatni qonun sohaning umumiy huquqiy asosini yaratgan bo'lsa-da, uni amalga oshirishning tashkiliy vositalari (vakolatli organ, reyestr, hisobot shakllari) keyinroq shakllangani bilan izohlash mumkin. Shuningdek, sekinlashish 2020–2021-yillardagi pandemiya davridagi yuqori bazaviy samaraning tabiiy natijasi ham bo'lishi mumkin. Shu sababli huquqiy asosning mavjudligi o'z-o'zidan boshqaruv samaradorligini ta'minlamaydi, degan xulosa D. Northning institutlar faqat amalda qo'llanilgan taqdirdagina tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi haqidagi qarashiga mos keladi [15].

2025-yildagi 107,4 foizlik o'sishni talqin qilishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Mazkur yilda chakana savdo aylanmasi nominal ifodada taxminan 17,6 foizga oshgani holda, elektron tijorat hajmi ikki barobardan ortiq ko'paygan. Bu tafovutni faqat iste'molchilar talabining o'sishi bilan izohlash qiyin. Uning muayyan qismi 2025-yil 1-iyuldan alohida bank hisobvaraqlari, xabardor qilish tartibi va yangi hisobot shakllari joriy etilishi natijasida ilgari yashirin yoki boshqa savdo turlari tarkibida hisobga olingan aylanmaning rasmiylashuvi bilan bog'liq bo'lishi ehtimoli yuqori. Agar bu taxmin keyingi tadqiqotlarda tasdiqlansa, 2025-yilgi natija boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini ko'rsatadi, ammo bu samara bozorning real kengayishi emas, balki uning shaffoflashuvi shaklida namoyon bo'lgan bo'ladi.

Rasmiy statistika va vakolatli organ baholari o'rtasidagi 39 foizlik tafovut boshqaruv tizimining eng zaif bo'g'ini o'lchov va monitoring ekanini ko'rsatadi. Bu natija OECDning elektron tijoratni o'lchash muammolari haqidagi xulosalariga [16] va N. Daminovanning statistik qiyoslanuvchanlikni oshirish zarurligi haqidagi tavsiyasiga [7] mos keladi. Ammo mazkur tadqiqot bu muammoni miqdoriy jihatdan aniqlab, uni boshqaruv samaradorligining alohida ko'rsatkichiga aylantirishni taklif etadi. Samaradorlikni o'lchash imkoni bo'lmagan joyda uni boshqarish ham qiyin kechadi: 4-jadvaldagi ko'rsatkichlarning yarmi bo'yicha ochiq ma'lumotlar yo'qligi ham

shundan dalolat beradi.

Natijalarni I. Kerimova va Z. Ataniyazova tadqiqoti bilan solishtirish qiziqarli [12]. Mualliflar muvaffaqiyat omillari sifatida axborot texnologiyalari va inson resurslarini birinchi o'ringa qo'ygan. Mazkur tadqiqot natijalari esa bozor darajasida institutsional va o'lchov omillari ham hal qiluvchi ekanini ko'rsatadi. Ikki natija bir-birini inkor etmaydi: kompaniya darajasidagi muvaffaqiyat omillari va davlat boshqaruvi darajasidagi samaradorlik omillari turli tahlil darajalariga tegishli. A. Toshpulatov taklif qilgan tayyorlik yondashuvi [21] bilan taqqoslaganda, taklif etilgan ko'rsatkichlar tizimi mamlakatning salohiyatini emas, balki boshqaruv natijalarini baholashga yo'naltirilgan.

Platformalar raqobati masalasida natijalar muayyan ziddiyatni ko'rsatadi. 885-son qarorda elektron tijorat operatori sifatida faqat rezident yuridik shaxslar faoliyat yuritishi mumkinligi belgilangan [5]. Bu talab soliq nazorati va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishni osonlashtiradi, biroq bozorga kirish to'siqlarini oshirib, yirik milliy ekotizimlar mavqeini mustahkamlashi mumkin. G. Parker va hammualliflar platformalarning o'z-o'zini tartibga solish imkoniyatlarini ta'kidlasha [20], L. Khan bozor kuchi to'planishi xavfini asoslaydi [13]. O'zbekiston sharoitida bozor jamlanganligi bo'yicha rasmiy ma'lumotlar e'lon qilinmagani sababli bu xavfni baholab bo'lmaydi, shuning uchun raqobat monitoringini boshqaruv tizimining majburiy tarkibiy qismi sifatida kiritish maqsadga muvofiq.

Olingan natijalar asosida elektron tijoratni boshqarish samaradorligini oshirishning quyidagi yo'nalishlari asoslanadi. Tashkiliy jihatdan: vakolatli organ, Milliy statistika qo'mitasi, Soliq qo'mitasi va Markaziy bank o'rtasida yagona o'lchov metodologiyasini qabul qilish; reyestr ma'lumotlarini ochiq e'lon qilish; nizolarni onlayn hal etish natijalarini muntazam hisobot shaklida yuritish. Iqtisodiy jihatdan: soliq va to'lov rag'batlarini alohida hisobvaraqlar orqali rasmiylashgan sotuvchilarga yo'naltirish; platformalar orqali eksportni soddalashtirish natijalarini kuzatib borish; hududiy logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash. Ushbu chora-tadbirlarning bajarilishini 4-jadvaldagi ko'rsatkichlar orqali har yili baholash mumkin.

Tadqiqot cheklovlari. Birinchidan, tadqiqot faqat ikkilamchi ma'lumotlarga asoslangan, elektron tijorat subyektlari o'rtasida so'rovnoma o'tkazilmagan. Ikkinchidan, hisob-kitoblar joriy narxlarda bajarilgan, inflyatsiya ta'siri chiqarib tashlanmagan. Uchinchidan, 2025-yilgi ma'lumotlar hisoblash metodikasi o'zgargan bo'lishi mumkin bo'lgan davrga tegishli bo'lib, oldingi yillar bilan to'liq qiyoslanmasligi mumkin; 2024 va 2025-yillar chakana savdo ko'rsatkichlari dastlabki ma'lumotlarga asoslangan. To'rtinchidan, bozor dinamikasi va institutsional o'zgarishlar o'rtasidagi vaqt bo'yicha moslik sababiy bog'liqlikni isbotlamaydi; buning uchun ekonometrik baholash talab etiladi. Beshinchidan, vakolatli organ bahosi rasmiy hisobotdan emas, ommaviy bayonotlardan olingan.

XULOSA

Tadqiqot O'zbekistonda elektron tijorat bozori 2016–2025-yillarda juda yuqori sur'atlarda o'sganini, biroq uni boshqarish samaradorligi bozor hajmi bilan bir xil darajada rivojlanmaganini ko'rsatdi. Bozor dinamikasida to'rtta davr ajratildi, 2022–

2024-yillardagi sekinlashuv va 2025-yildagi keskin o'sish institutsional o'zgarishlar bilan vaqt jihatidan mos kelishi aniqlandi. Elektron tijoratning chakana savdodagi ulushi 2025-yilda 6,54 foizga yetgan bo'lsa-da, rasmiy statistika va vakolatli organ baholari o'rtasidagi 39 foizlik tafovut sohani o'lchash tizimi boshqaruvning eng zaif bo'g'ini ekanidan dalolat beradi.

Tadqiqot savoliga javob sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, O'zbekistonda elektron tijoratni boshqarish samaradorligini oshirish, eng avvalo, yangi rag'batlantirish choralari qabul qilishni emas, balki mavjud tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni yagona o'lchov va monitoring tizimi atrofida birlashtirishni talab etadi. Tadqiqotning ilmiy hissasi bozor dinamikasini institutsional o'zgarishlar bilan taqqoslash asosida tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni yagona tizimga keltiruvchi yondashuv hamda besh blokdan iborat samaradorlik ko'rsatkichlari tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Amaliy tavsiyalar sifatida elektron tijoratni o'lchashning idoralararo yagona metodologiyasini qabul qilish, elektron tijorat subyektlari reyestri va nizolarni onlayn hal etish natijalarini ochiq e'lon qilish, raqobat monitoringini joriy etish hamda taklif etilgan ko'rsatkichlar asosida vakolatli organ faoliyatini har yili baholash taklif etiladi. Kelgusi tadqiqotlar 2026-yil va undan keyingi ma'lumotlar asosida 885-son qaror bilan joriy etilgan mexanizmlarning ta'sirini ekonometrik usullar bilan baholashga hamda elektron tijorat subyektlari o'rtasida so'rovnoma o'tkazish orqali boshqaruv sifatini mikrodarajada o'rganishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni. 2022-yil 29-sentabr, O'RQ-792-son. – URL: <https://lex.uz/docs/-6213382>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "«Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son. – URL: <https://lex.uz/docs/5031048>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "«O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son. – URL: <https://lex.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli mahsulotlar (xizmatlar) iste'molchilari huquqlarini himoya qilish va raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirish choralari to'g'risida"gi Qarori. 2023-yil 30-noyabr, PQ-381-son. – URL: <https://lex.uz/docs/-6681111>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2024-yil 26-dekabr, 885-son. – URL: <https://lex.uz/docs/-7282643>
6. Cusumano M.A., Gawer A., Yoffie D.B. The Business of Platforms: Strategy in the Age of Digital Competition, Innovation, and Power. – New York: Harper Business, 2019. – 320 p.
7. Daminova N.B. Current state and development trends of the electronic commerce market in the Republic of Uzbekistan // European Journal of Economic Dynamics and Policy. – 2026. – Vol. 2, No. 4. – P. 184–192. – URL: <https://nordascend.com/index.php/ejedp/article/view/39>

8. DataReportal. Digital 2026: Uzbekistan. – Kepios, 2025. – URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan>
9. Gazeta.uz. O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 2025-yilda 7,7 foizga o'sib, 147 mlrd dollardan oshdi. – 2026-yil 23-yanvar. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/01/23/yim-2025/>
10. Goldfarb A., Tucker C. Digital economics // Journal of Economic Literature. – 2019. – Vol. 57, No. 1. – P. 3–43. – DOI: 10.1257/jel.20171452
11. International Trade Centre. Uzbekistan's new e-commerce strategy for better market access. – Geneva: ITC, 2023. – URL: <https://www.intracen.org/news-and-events/news/uzbekistans-new-e-commerce-strategy-for-better-market-access>
12. Kerimova I., Ataniyazova Z. Determining the critical success factors of e-commerce in Uzbekistan // Journal of Eastern European and Central Asian Research. – 2024. – Vol. 11, No. 3. – P. 409–423. – DOI: 10.15549/jeecar.v11i3.1382
13. Khan L.M. Amazon's antitrust paradox // Yale Law Journal. – 2017. – Vol. 126, No. 3. – P. 710–805.
14. Khushmurodova M., Urazov K. Trends and problems of development of electronic commerce in the Republic of Uzbekistan // Journal of Law and Sustainable Development. – 2023. – Vol. 11, No. 6. – e1197. – DOI: 10.55908/sdgs.v11i6.1197
15. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
16. OECD. Unpacking E-commerce: Business Models, Trends and Policies. – Paris: OECD Publishing, 2019. – DOI: 10.1787/23561431-en
17. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. "Elektron tijoratning rivojlanishi O'zbekiston biznesiga ta'sir qiladi" – Istiqbolli loyihalar milliy agentligi o'rinbosari D. Maksudov. – 2024-yil 2-may. – URL: <https://gov.uz/oz/miit/news/view/10847>
18. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Elektron tijorat savdo hajmi (yillik), ko'rsatkich kodi 1.07.02.0019. – Toshkent, 2026. – URL: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_2833.pdf
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasida chakana va ulgurji savdo tovar aylanmasi: 2023-yil yanvar–dekabr (dastlabki ma'lumot). – Toshkent, 2024. – URL: <https://stat.uz/images/uploads/reliz-2023/ichkisavdopresreliz2023dekabruz.pdf>
20. Parker G.G., Van Alstyne M.W., Choudary S.P. Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy and How to Make Them Work for You. – New York: W.W. Norton & Company, 2016. – 352 p.
21. Toshpulatov A.T. Challenges and prospects for the development of e-commerce in Uzbekistan // Innovation Science and Technology. – 2025. – Vol. 1, No. 12. – DOI: 10.5281/zenodo.18013143
22. Turban E., Outland J., King D., Lee J.K., Liang T.-P., Turban D.C. Electronic Commerce 2018: A Managerial and Social Networks Perspective. 9th ed. – Cham: Springer, 2018. – DOI: 10.1007/978-3-319-58715-8
23. UNCTAD. Digital Economy Report 2024: Shaping an Environmentally Sustainable and Inclusive Digital Future. – Geneva: United Nations, 2024.

24. World Bank. From local bazaars to global markets: Unlocking e-commerce through regional integration in Central Asia // World Bank Blogs. – 2025. – URL: <https://blogs.worldbank.org/en/psd/unlocking-e-commerce-through-regional-integration-in-central-asi>
25. Xamrayeva S.N. O‘zbekistonda elektron savdo va elektron tijoratni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari // Innovatsion iqtisodiyot. – 2023. – №1. – B. 35. – URL: <https://ojs.qmii.uz/index.php/ej/article/view/357/173>